

1.04 Strokovni članek

UDK 930.253:780.649(497.4)"1917"

Prejeto: 13. 9. 2017

Usoda slovenskih orgel v prvi svetovni vojni

JURIJ DOBRAVEC

Ars organi Sloveniae, Jarina Bohinj, kulturno društvo
Srednja vas v Bohinju 79, SI-4267 Srednja vas v Bohinju
e-pošta: jurij.dobravec@jarina.org

Izvleček

V prispevku osvetljuje dogajanje leta 1917, ko je takratna oblast avstro-ogrske monarhije za vojaške potrebe zbirala predmete iz barvnih kovin. Osredotočam se na odvzem kovinskih orgelskih piščali, zaradi katerega so nekatere orgle še po 100 letih v nerabnem stanju, spomin pa je obeležen na slovenskem bankovcu za 200 tolarjev. Arhivi o odvzemu hranijo obširno dokumentacijo, vendar je ta razpršena po različnih ustanovah in danes po več državah. Rezultati so pokazali, da je bil odnos do orgelske dediščine v takratnih slovenskih in okoliških deželah različen, kar ima za posledico značilno različno stopnjo ohranjenosti starih glasbil po slovenskih pokrajinah. V razpravi skušam s pomočjo dostopnih dokumentov najti razloge za različna ravnanja in različno stanje. Kot sklepno ugotovitev poudarjam nujnost širokega pogleda, objektivnih argumentov in kakovostne strategije, ki so za ohranjanje kulturne dediščine pomembni predvsem v kriznih časih.

Abstract

THE DESTINY OF SLOVENIAN PIPE ORGANS IN THE FIRST WORLD WAR

This contribution highlights developments in 1917 when the then authority of Austrian-Hungarian monarchy collected objects of non-ferrous metals for military requirements. The focus is on confiscation of pipe organ due to which certain organs are in an unusable condition even after 100 years, whilst the memory is carried on every 200 tolar Slovenian banknote. Archives keep extensive records of confiscation which is scattered around several countries and different institutions. Results showed that the then Slovenian and surrounding lands adopted a different attitude towards organ heritage resulting in a characteristic different level of preservation of old musical instruments in Slovenian regions. In the discussion, I strive to find reasons for different actions and conditions from accessible documents. I arrived at the conclusion that a global outlook, objective arguments, and quality strategy are necessary and essential for the preservation of cultural heritage, especially in a period of crisis.

Ključne besede:

orgle, I. sv. vojna,
odvzem kovin,
kulturna
dediščina,
strateško
načrtovanje

Key-words:

Pipe organ, First
World War,
metals
confiscation,
strategic planning

Problem vojne in orgelske dediščine

Vojna in vojaški spopadi predstavljajo za nepremično in premično dediščino nepredvidljive razmere. Kljub mednarodnim konvencijam, zakonodaji in prizadevanju mnogih posameznikov se dogodki redko odvijajo tako, da bi se dediščina ohranila ali primerno zavarovala.

Prva svetovna vojna je močno zaznamovala slovensko orgelsko krajino. Na območju fronte so bile mnoge cerkve v celoti porušene, z njimi pa uničene tudi orgle. Posledica so nove ali skoraj nove cerkve, v katere so zaradi skromne vojne odškodnine nameščali nekakovostne orgle. V nekaterih cerkvah v zaledju so bile orgle poškodovane, a cerkve niso bile upravičene do državne podpore, ki bi zadostovala za nove. Tako so morda za silo obnovili prejšnje, ki pa niso dolgo služile.

Zelo široko pa je orgelsko krajino po vsej preostali današnji Sloveniji prizadela vojaška akcija odvzema barvnih kovin. Posledice so vidne še danes in se značilno razlikujejo po pokrajinah.¹ Znano je dejstvo, da na Slovenskem praktično nimamo ohranjenih večjih zgodovinskih orgel, manjših glasbil pa je ohranjenih izjemno malo.

Eden od razlogov za takšno stanje je lahko prav ta vojna, pri kateri pa ni šlo le za neposredno uničenje glasbil, ampak morda tudi za nekatere neustrezno utemeljene presoje pristojnih, ki jih bomo v prispevku obravnavali na osnovi ohranjenega arhivskega gradiva.

Posledica dogajanja izpred 100 let so tudi mnoge zgodovinske orgle, ki so jih v tem obdobju sicer popravljali in dodelovali, a povsem nestrokovno in v nasprotju s prevladujočimi evropskimi smernicami.² Tako nastale sestavljanke je danes usposobljenim restavratorjem bistveno težje vrniti v prvotno stanje. Hkrati se danes lastniki zavedajo, da bi bila investicija v restavriranje višja od novih orgel. Kontradikcijo je ob pomanjkanju nadzora deloma izkoristil trg sodobnih orglarjev. Ti so v mnogo primerih spodbujali nadomeščanje starih glasbil z novimi ali pa pod pretvezo restavriranja v staro omaro vgradili povsem novo glasbilo. V Sloveniji je bilo od leta 1990 za domače naročnike izdelanih 252 novih orgel, od katerih jih je 191 nameščenih na mesta prejšnjih, večinoma zgodovinskih.³

Pristop h gradivu in struktura prispevka

Članek je razdeljen na tri dele. Uvodni pregled razmer in dogodkov v zvezi z odvzemom orgelskih piščali na Slovenskem je bilo mogoče sestaviti iz ohranjenega arhivskega gradiva. Pregled je nujna podlaga za razumevanje analize in razprave.

Drugi del je analitičen. V njem ugotavljamo odnos takratnih izvedencev do orgelske dediščine. Kot primerjalno osnovo nismo vzeli končnih seznamov, ampak delovne razpredelnice posameznih škofij, v katerih so se izvedenci opredelili glede vrednosti posameznih orgel. Te razpredelnice primerjamo z znanim stanjem vseh orgel v tistem obdobju, ki je ugotovljivo iz podatkovne zbirke ARSORS. Primerjava je prikazana v grafični obliki števila orgel po slogovnih obdobjih in posameznih deželah.

Rezultat takratnega dogajanja in tretjega dela našega prispevka so sezname orgel, za katere so deželne komisije nameravale na Dunaju doseči izvzetje od

¹ Dobravec: *Pipe Organ Databases: From Data to Useful Information*, str. 33.

² Prim. Reichling (ur.): *Aspekte der Orgelbewegung*.

Za povzetek glej: Dobravec: *Odgovor življenju Alberta Schweitzerja*, str. 93–95.

³ Podatki ARSORS, stanje junij 2017.

rekvizicije. V razpravi smo skušali najti razloge za ugotovljene razlike in razlog za zelo skromno število ohranjenih zgodovinskih orgel pri nas.

Predvojna spomeniškovarstvena služba in orgle

Sistematični popisi dediščine imajo različne namene. Lahko gre za potrebe celovite preglednosti nad stanjem, prioritete restavriranja in financiranja, načrtovanje upravljanja ali promocije. Zbrani in primerno urejeni podatki služijo predvsem kot argument, zato je urejanje in zbiranje odgovorno delo. Še večja je odgovornost pri interpretaciji podatkov. Posebej v časih politične nestabilnosti, npr. med vojno, ali v času finančne ali kakšne druge krize lahko pride do zmotnih pristopov ali celo zlorab, ki imajo za dediščino dolgoročne posledice.

Varstvo kulturnih spomenikov je bilo v Avstro-Ogrski v začetku 20. stoletja dobro organizirano. Že več kot pol stoletja je delovala Komisija za preučevanje in ohranjanje spomeniških zgradb,⁴ ki je leta 1873 svojo dejavnost (formalno) razširila tudi na umetniške in zgodovinske spomenike. Konkretno so delovale sekcije za umetnostno-zgodovinsko, arhivsko in arheološko dediščino.⁵ V posameznih deželah so delovali deželni konservatorji, ki so na Dunaj poročali o stanju in delu, opisovali razne zanimivosti in sodelovali pri posameznih odločitvah glede gradenj ali vzdrževanja. Nekateri so delo opravljali sistematično in njihove podatke danes uporabljamo pri raziskavah zgodovine, tudi orgel na Slovenskem. Zaradi muzealske usmerjenosti mnogih pomembnih sodelavcev v antično arheologijo Ogleja, Gradeža in Pule so druga področja bila nekoliko zapostavljena.⁶ Na območju Slovenije so najbolj znana imena Ignac Orožen, Pietro Kandler, Carlo Marchesetti, Dragotin Dežman, Alfonz Mülner, Franz Romer, Konrad Črnologar, Auguštín Stegenšek in Simon Rutar; nekoliko pozneje France Stele in Anton Gnirs. Deželnim konservatorjem – mnogi od njih so bili vsaj deloma prostovoljci – so kot lokalni zaupniki pomagali še drugi prostovoljci, večinoma župniki, učitelji ali posamezni podeželski zanesenjaki. Leta 1911 se je spomeniškovarstvena dejavnost preoblikovala. V duhu decentralizacije

Na bankovcu za 200 tolarjev so bile upodobljene orgle iz sredine 17. stol., ki veljajo za najstarejše ohranjene in še uporabne orgle pri nas. Pročelne piščali so jim bile odvzete kljub zgodovinski in umetniški vrednosti. V nasprotju z upodobitvijo v knjigi *Orgle na Slovenskem*, kjer so sprednje piščali dodali iz drugih orgel, je na denarju ostal spomin na tragično zgodovino slovenskih orgel.

⁴ Frodl: *Idee und Verwirklichung: das Werden der staatlichen Denkmalpflege in Österreich*, str. 185–187.

⁵ Fortunat - Černilogar: *Skrb za kulturno dediščino in njeno varovanje med 1. svetovno vojno – italijanski odnos do nje*, str. 136.

⁶ Prav tam, str. 136.

je bil zato leta 1913 v Ljubljani ustanovljen Spomeniški urad za Kranjsko. France Stele, ki ga je vodil, je takoj začel sistematično terensko in organizacijsko delo.⁷ Njegove zapiske še danes uporabljajo kot zgodovinsko osnovo za delo današnjih služb za varstvo kulturne dediščine. Zapisov o orglah je sorazmerno malo.

Iz obdobja okrog I. sv. vojne imamo na Slovenskem dva sistematična popisa orgel, in sicer za lavantinsko in ljubljansko škofijo. Kljub nekaj pomanjkljivostim predstavljata neprecenljivo arhivsko dokumentacijo. Glede na vsebino sta obe objavi, v Ljubljani in Mariboru, predvsem pa njuni izvirni podatki, nedvomno služili kot osnova za sezname, ki so jih pozneje na zahtevo vojaških oblasti morale pripraviti škofije leta 1917.

Orgle v cerkvah Lavantinske škofije je samostojna knjižica iz leta 1911, ki je bila izdana kot ponatis seznama in podatkov orgel iz Cerkvenga zaukaznika.⁸ Kot je mogoče sklepati iz uvoda, je podatkovna zbirka nastala na podlagi nekajletnega zbiranja podatkov in razprav, ki ju je izvedlo 54 terenskih poročevalcev. Nekoliko nenavadno se zdi, da doslej še ni bilo ugotovljeno, kateri strokovnjaki so si projekt zamislili in ga izvedli. Tudi izvirnih podatkov doslej nismo našli. Največja verjetnost je, da so glavno vlogo imeli člani mariborske Škofijske komisije za cerkveno glasbo. V knjižici so poleg 312 orgel z opisi tudi seznam orglarjev, kratka zgodovina orgel, napotki za igranje pri liturgiji, navodila za osnovno vzdrževanje in poseben seznam zgodovinskih orgel.

Nekaj statistike o orgljah v ljubljanski škofiji je serija člankov, ki jo je organist ljubljanske stolnice, Stanko Premrl, objavljajl v Cerkvnem glasbeniku.⁹ Tu gre za vezano besedilo z vključenimi osnovnimi podatki o posameznih orglarjih in njihovih opusih. V poznejših delih članka je Premrl nekaj svojih prejšnjih navedb tudi popravil. Podatki o orglah so bili zbrani že jeseni 1913, razpredelnico pa je »privatno sestavil leta 1915«.¹⁰ Osnova za seznam je akcija, ki jo je škofijska glasbena komisija oziroma Premrl sam izvedel s pozivi župnikom v *Cerkvnem glasbeniku* in Škofijskem uradnem listu.¹¹ Duhovnikom so izdali tudi podrobnejša navodila, katere podatke naj zberejo. Pri tem se niso omejili le na glasbila, ampak tudi na organiste, njihov status in sploh stanje cerkvenega petja v župniji. Župnijski upravitelji so dopise v različnih oblikah poslali v Ljubljano, Premrl pa je postopno sestavil rokopisni seznam.¹² Ker so bili nekateri župniki ali njihovi organisti nevešči natančnega opisovanja orgel, je Premrl na posamezna dejstva sklepal iz osebnega poznavanja terena in organološke logike. Statistika danes muzikologom služi kot osnova za ugotavljanje zgodovinskega stanja orgel na območju sedanjih ljubljanske in novomeške škofije.

Podobnega seznama iz predvojnega obdobja za območji sedanjih koprške in murskosoboške škofije ne poznamo. Tudi iz seznamov orgel, s katerimi so škofije zaprošale oblast za oprostitev posameznih orgel, ni razvidno, da bi taki seznam pred vojno dejansko obstajali.

Predhodna taktika avstrijske vojaške oblasti

Avstrija se je na prihajajoče razmere že pred konkretno vojno napovedjo dobro pripravljala. Tudi med samo okupacijo sosednjih ozemelj je tam hitro

⁷ Cevc: *France Stele*, Slovenski biografski leksikon.

⁸ Podstenšek: *Ob 100letnici knjižice Orgle v cerkvah Lavantinske škofije*, str. 11.

⁹ Premrl: Nekoliko statistike o orglah v ljubljanski škofiji. V: *Cerkvni glasbenik*, 41 (1918), 12–16, 25–28, 55–58, 70–74; 42 (1919), 6–10, 21–25, 33–38; 43 (1920), 54–56.

Premrl je statistiko očitno dokončal šele po izdelavi razpredelnice za rekvizicijo.

¹⁰ Premrl: Nekoliko statistike o orglah v ljubljanski škofiji, v: *Cerkvni glasbenik*, leto 41, str. 12.

¹¹ Premrl: K seznamu organistov in orgel v ljubljanski škofiji, str. 75.

Glej tudi: Ljubljanski škofijski list: *Orglje*. Št. 1917–11, str. 107.

¹² NŠAL/ŠAL Stanko Premrl, šk. 406, Statistika orgelj ljubljanske škofije 1916/17.

vzpostavljala pravni red, na svojem prejšnjem ozemlju pa je vojaška oblast vse postopke natančno in dolgoročno načrtovala. Iz zakonodaje – tako iz zaporedja kot tudi dikcije vsebine – je jasno, da so za večino akcij znotraj države že več mesecev vnaprej taktično pripravili tehnično zakonodajo. Ti predpisi nimajo skoraj nobene vsebine, ki bi spominjala na vojno stanje. Najpogosteje je edina razlika od zakonov izpred leta 1914 ta, da je v napovednem stavku omenjeno tudi soglasje vojnega ministrstva. Lahko domnevamo, da se ob njih ni nihče posebej vznemirjal.

Na takšno zakonodajo so se potem sklicevali v izvedbenih aktih, ki so konkretno zadevali državljane, ustanove in gospodarstvo. Tako je bilo pri odvzemu barvnih kovin.

Spomladi 1916. je izšla uredba oziroma navodila o obveznosti inventarizacije nekaterih kovin in zlitin.¹³ Vsebina je zelo tehnična in ne govori o razlogih ali namenu. Pri cinu je izrecno navedeno, da so izvzete stvari, ki imajo umešniško ali zgodovinsko vrednost. Junija so uredbi dodali dva predpisa o načinu oddaje kovinskih predmetov.¹⁴

17. in 28. 1. 1917 so na Dunaju izdali prve ukaze o oddaji kovin.

22. 5. 1917 je izšla Uredba o oddaji zvonov z zelo dolgim naslovom: *Verordnung des Ministeriums für Landesverteidigung im Einvernehmen mit den beteiligten Ministerien und im Einverständnis mit dem Kriegsministerium, betreffend die Inanspruchnahme von Glocken für Kriegszwecke.*¹⁵ Orgle niso omenjene. Čez tri dni je ljubljanska škofija s prevodom in v nekoliko skrajšani obliki o njej obvestila župnije.¹⁶

Inanspruchnahme der Orgelpfeifen aus Zinn und Zinnlegierungen.

Diözese:	Lavant	Kronland:	Steiermark
Dekanat:	Drachenburg	Polit. Bezirk:	Rann
Pfarramt:	Windisch-Landsberg	Gerichtsbezirk:	Rann
Des Pfarramtes	Gemeinde:	Windisch-Landsberg	
	Ort:	/	
	lehre Post:	/	

Orgelbeschreibung.

Naslovnica popisnega lista za orgle. Hrani NŠAM.

¹³ RGBl 118-124/1916, str. 265–175.

¹⁴ RGBl 181/1916 16. Juni 1916, str. 411–412 in RGBl 181/1916 16. Juni 1916, str. 412–413.

¹⁵ RGBl 227/1917 22. Mai 1917.

¹⁶ Ljubljanski škofijski list 1917–06, Sporočilo 77, str. 67.

Priprave na odvzem orgelskih piščali

Do sredine leta 1917 torej ni bilo nobenega govora o morebitnem odvzemu piščali iz orgel. Vsi ukazi in navodila z Dunaja govorijo o celih predmetih in ne o razdiranju predmetov, ki imajo iz kositra izdelane le posamezne dele, kot so orgle.

3. 6. 1917 je pooblaščen deželni konservator, Anton Gnirs, poslal na škofijo obvestilo »*Oddaja cerkvenih kovinskih izdelkov*«. V dokumentaciji škofijskega arhiva nismo našli dopisa. Verjetno pa gre za isti dokument s priložo in navodili, ki ima oznako 1369/1917 z dne 1. 6. 1917 in je bil v vednost poslan tudi na Dunaj.¹⁷ 13. junija je Anton Gnirs z Dunaja dobil kratko pojasnilo.

9. avgusta je Državni urad za spomeniško varstvo obvestil Deželni urad za Primorsko v Ljubljani¹⁸ glede nujnosti odvzema orgelskih piščali. Uvodoma navaja, da bi se program moral že začeti, a zamuja, zato dajejo nujna navodila. Pismo vsebuje besedilo kot predlogo za obveščanje upravljavcev orgel.

»Zaradi velike potrebe kraljeve vojaške uprave po kositru bo nemudoma potrebno začeti z odvzemom orgelskih piščali iz kositra in kositrovih zlitin, in sicer iz orgel z več kot osmimi registri po vseh cerkvah, molilnicah in drugih prostorih, kjer se nahajajo. Ob tem imamo namen, da se orgle z izkazano zgodovinsko ali umetniško vrednostjo oprostijo odvzema, vendar mora kulturnozgodovinsko vrednost potrditi deželni konservator, glasbeno vrednot pa izvedenec ministrstva za vero in izobraževanje.

Deželni spomeniškovarstveni urad pristojne ordinariate vljudno naproša, da pohitijo s pripravo seznamov orgel, ki bi zaradi posebne umetnostnozgodovinske vrednosti omare bile izvzete. Seznam mora vsebovati naslednje rubrike:

Ime škofije, dekanija, župnijsko območje in cerkev (župnijska, podružnična, morda tudi kapele). Kratkemu opisu orgel in omare naj bo po možnosti priložena fotografija, navedba leta izdelave in vsekakor izdelovalca.

Za oprostitev odvzema na kulturnozgodovinski osnovi pridejo v poštev le orgle, ki so bile izdelane pred letom 1800.

Sezname je treba poslati do 15. septembra tega leta.

Predstojnik Državnega urada za spomenike:

ar

Gnirs«

Pismo z enako vsebino je bilo poslano na Ordinariat Lavantinske škofije 1. 9. 1917. Podpisan je kancler Martin Natek.¹⁹ Nedvomno so ga že prej dobili tudi drugi deželni in cerkveni uradi, saj npr. pooblaščen tržaški konservator, dr. P. Sticotti, na prošnjo tamkajšnjega župnika že 18. avgusta sprašuje v Ljubljano glede ugotavljanja zgodovinske vrednosti orgel v cerkvi Device Marije v Trstu.²⁰ Čez dober teden je dobil odgovor, da »*bo najbolje izvesti skupno raziskavo orgel v cerkvi Blažene Marije Device. Potem bo treba preiskati seznam tržaških orgel, ki so bile izdelane pred letom 1800.*«²¹

Čeprav je Anton Gnirs jasno navedel, da bo treba sezname poslati do 15. septembra, se zdi, da avgusta s strani škofije ni bilo posebnega odziva. Šele 28. avgusta so objavili poziv župnijam z navodili delno v nemščini delno v slovenščini. Del v nemščini uvodoma razloži razloge za akcijo, v srednjem delu pa je

¹⁷ AS55, fasc. 4. Tudi V AS1100 je dokument omenjen na več mestih.

¹⁸ AS55, fasc. 5.

¹⁹ NŠAM – škofijska pisarna, Fasc. 112 (12).

²⁰ AS55, fasc. 5.

²¹ AS55, fasc. 5.

očitno kar povzet po navodilih Komisije, saj govori o nalogah škofije (in ne župnij), da pripravi seznam zgodovinskih in umetniško vrednih orgel, ki bi bile lahko oproščene rekvizicije. Na koncu so povzetek v slovenščini in konkretne usmeritve:²²

Častiti župni uradi se torej obveščajo:

1. *Naj predlože najpozneje do 12. septembra 1917 semkaj zgoraj omenjene sezname v nemškem jeziku, ako žele, da se piščali ohranijo.*
2. *Vpoštevajo se le piščali iz cina in cinastih zlitin, ne pa iz cinka.*
3. *Ohranijo se piščali orgelj, ki nimajo več kot 8 registrov.*
4. *Iz starinskega ozira se morejo oprostiti le orglje, ki so bile postavljene pred l. 1800.*

V dopisu preseneča dikcija prvega stavka. Poleg izjemno kratkega roka škofija na župnije preloži uradno nalogo, ki pa jo predstavijo kot potencialno željo. Zakaj v nemškem jeziku, tudi ni jasno.

30. avgusta so deželni spomeniški uradi od državnega urada prejeli okrožnico, v kateri so bile navedene podrobnosti o potrebnem popisnem listu. Ta dokument so škofije morale videti že prej, saj je vsebina v zadnjem delu podobna nemškemu besedilu iz omenjenega obvestila, ki ga je Ljubljana poslala župnijam. Ohranjena je okrožnica za Primorsko (za avstro-ogrski del, takrat Küstenland),²³ ki vsebuje navodila za izbiro strokovnjakov za ocenjevanje vrednosti orgel. Za vsako škofijo je predviden en izvedenec, za dvojezične pa izjemoma dva. Ponovijo se splošna navodila. V drugem delu dopisa je nekoliko več razlage posameznih rubrik popisnih listov, in sicer (v prevodu):

I.a. naziv škofije, dekanije, župnije in cerkve (župnijska, podružnična, kape-la), ki naj bo usklajen z imeni v škofijskem šematizmu.

I.b. politično okrožje, sodni okraj, občina, kraj, po potrebi najbližja pošta.

II. kratek, a natančen opis orgel v naslednjih točkah:

- 1.) *Leto postavitve oz. morebitne zadnje prestavitve;*
- 2.) *Ime orglarja;*
- 3.) *glasbeni podatki, kot sledi: dispozicija, število registrov, pojoči registri, navedba, ali so kositrne piščali, ki so vgrajene v pročelju ali kjer drugje, ključnega pomena.*
- 4.) *Podatki o omari: kratek opis, po možnosti s sliko, konstrukcija, okrasje itd.*

Kot orgle s kulturnozgodovinsko vrednostjo pridejo v poštev le orgle izpred leta 1800.

Pri popisovanju tehničnih in glasbenih značilnosti orgel naj cerkveni predstojniki zagotovijo sodelovanje organistov.

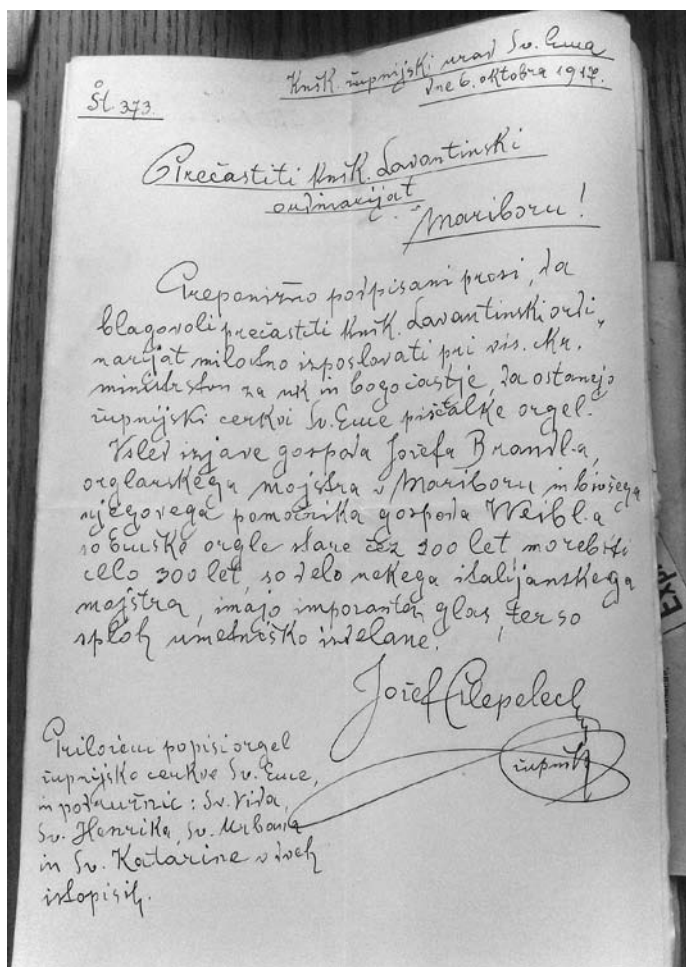
Za popisovanje so obstajali tiskani obrazci.²⁴ Iz nekaj ohranjenih dvojnikov – originale so poslali na Dunaj – je razvidno, da so načrtovalci predvideli zelo natančen popis, ki presega laično presojo in znanje zgodovine, umetnosti, organologije, pa tudi tehnične zmožnosti, npr. fotografiranja. Tudi organisti, vsaj glede na množico logičnih napak v njihovih dopisih Stanku Premrlu pred nekaj leti,²⁵ mnogih parametrov zelo verjetno niso poznali ali jih niso bili sposobni ustrezno opisati. Poleg tega so se tedanji organisti, ki so vsi izhajali iz šol cecilijanskega gibanja, praviloma navduševali za novejša romanticistična orgle,

²² Ljubljanski škofijski list *Leto* 1917, številka 9, Sporočilo 108., str. 91.

²³ AS55, Fasc. 5.

²⁴ NŠAM – škofijska pisarna, Fasc. 112 (12).

²⁵ Arhiv Orglarske šole v Ljubljani, Fond Stanka Premrla.

Primer prošnje za oprostitev od rekvizicije Župnija sv. Eme. Hrani NŠAM.

zgodovinske orgle pa označevali kot neuporabne. Takšen odnos do orgel so v drugi polovici 19. stol. propagirala cecilijanska društva po vsej Avstro-Ogrski. O «modernih orglah» so v superlativih pisali predvsem v slovenskem društvenem časopisu *Cerkveni glasbenik*. Kakor je razvidno iz dokumentacije,²⁶ so v lavantinski škofiji nekatere popise opravili kar orglarji, predvsem mariborski mojster Josip Brandl.

Odgovorni izvajalci na ravni monarhije

Izvajanje odvzema barvnih kovin je bil pod nadzorom osrednje vojaške oblasti na Dunaju. Strokovni del izvedbe je prevzel Spomeniškovarstveni urad. Osrednja oblast je v skladu s predpisi za izvedbo in nadzor odvzema orgelskih piščali imenovala več komisij in posameznikov.²⁷

5. oktobra je Državni spomeniški urad obvestil deželne, da bodo odvzem piščali izvajali pooblaščenji orglarji:

Kot nadaljevanje dopisu z dne 27. 9. 1917 št. 3209, Državni spomeniški urad sporoča Deželnemu, da glede na dopis o časovnem načrtu odvzema orgelskih piščali s strani Vojaškega ministrstva ni bilo odgovora, zato moramo računati, da bo ministrstvo po pooblaščenih orglarjih začelo odstranjevati piščali 22. oktobra. Pri tem bodo orglarji izvajalci kot oprostitev od odvzema lahko upoštevali le pravočasne prispele sezname. Če seznamov ne bo mogoče pripraviti pravočasno, je edina pot za izvzem spomeniško vrednih orgel ta, da pooblaščenji orglarji poda izvedensko mnenje, da določene piščali iz spomeniškovarstvenega ali glasbenega vidika nikakor niso nadomestljive.

Deželni urad se mora potem s pooblaščenimi orglarji sestati in jih zaslišati, vsekakor pa do 12. oktobra dati na razpolago toliko orgelskega materiala, da bodo lahko brez motenj svoj delovni program odstranjevanja začeli izpolnjevati. Predhodni sezname vseh orgel, ki jim nedvomno piščali lahko odstranijo, so jim že bili predloženi, s tem pa je omogočeno pravočasno sledenje prijav.

Če mnenja glasbenih izvedencev ne bodo

²⁶ NŠAM – škofijska pisarna, Fasc. 112 (12). Ohranjena je večina spremnih dopisov pošiljk, s katerimi so dekanjski in župnijski uradi na škofijo poslali izpolnjene obrazce.

²⁷ Vse AS55.

predložena pravočasno, bodo za odvzem prišle upoštev vse orgle po predhodnem seznamu.

Navedeni orglarji, ki jim je vojaška uprava zaupala in dodelila območje Kranjske in Primorske, bodo Deželni urad zaprosili, da bi se čim prej sestali.

Seznam orglarskih mojstrov za Kranjsko in Primorsko.

Primorska:

Dunajska podjetja:

Kauffmann, Dunaj XV.

Swoboda, Dunaj XV.

Ullmann, Dunaj VIII.

Kranjska je razdeljena naslednjim podjetjem:

Brandl, Marburg,

Mayer, Feldkich,

Kuher, Stein bei Viktring,

Mauracher, Salzburg.

Deželne komisije za pripravo predlogov

Z Dunaja so deželne urade že predhodno pozvali, naj pripravijo predlog izvedencev, ki bodo na lokalni ravni predlagali in utemeljevali, katere orgle izpolnjujejo pogoje za izvzetje iz postopka rekvizicije. Nekatere deželne komisije, ki so imele povsem drugačno nalogo kot pooblašteni orglarji, so bile predlagane že prej. Na primer, 5. septembra so bili za ljubljansko škofijo predlagani:

Stanislav Premrl, Domorganist in Laibach,

Dr Franz Kimovec, Domherr in Laibach,

P. Hugolin Sattner, Pfarradministrator bei Mariae Verk. in Laibach,

Dr Josef Mantuani, Museumdirektor in Laibach,

Anton Demič Orgelbauer in Lancovo bei Radmanskorf.

Mesec pozneje so s škofije predlagali še, »da bo glede na posebno vrednost kranjskih orgel le enemu dobro usposobljenemu orglarju naložiti nalogo odvzema orgel, zato poleg deželnega orglarja Darniča najprej pride v poštev orglar Johann Naraks iz Petrovč pri Celju.«

Predlog kaže, da pisci niso povsem razumeli vloge in nalog deželnih komisij, ki niso bile imenovane za odvzem orgel, ampak za presojo glede upravičenosti neodvzema. Tudi besedilo ne odraža strokovnega ali pravnega znanja. Ni znano, da bi bil Darnič deželni orglar. Prav tako ni šlo za odvzem orgel, ampak odvzem piščali. Možno je, da je prejemnik to pismo vzel kot brezpredmetno, saj npr. Naraks pozneje ni nikjer omenjen kot član komisije.²⁸

10. septembra Škofija Poreč - Pula predlaga deželnemu uradu v komisijo za orgle dva strokovnjaka:

Mons. Giuseppe Weisinger, višji predstojnik iz Pule in

R. D. Michele Salvi, zborovodja naše katedrale.

²⁸ NŠAM, škofijska pisarna, fasc. 112 (12) hrani seznam članov komisij avstrijskega dela monarhije z datumom 19. 10. 2017.

11. 9. Tržaška škofija predlaga kot izvedenca za orgle:

1.) *Za italijanski del škofije gospod Andreas Debegnac, organist pri stolni cerkvi sv. Justa v Trstu.*

2.) *Za slovensko-hrvaški del škofije gospod Josef Križman, upravitelj župnije in organist pri cerkvi sv. Vincencija Pavelskega v Trstu.*

Istega dne je Nadškofijski ordinariat za Gorico s sedežem v Stični predlagal za izvedence pri ocenjevanju instrumentalne vrednosti orgel:

1. *Za goriške župnije na Vipavskem Vincenz Vodopivec, vikar v Kronberku, zdaj v Cerknici (na Kranjskem);*

2. *Za goriške župnije na Tolminskem in Cerknem: Johann Kokošar, upokoje-ni župnik v Grahovem pri Podmelcu (Primorska).*

Z urada lavantinske škofije so s telegramom št. Z5370 2. 10. 1917 predlagali vodjo stolnega kora Jožefa Trafenika.²⁹

Za Koroško so bili izbrani:³⁰

Leo Dobrowolni, direktor Glasbenega društva v Celovcu

Albert Istel, stolni organist

Josef Keinradl, stolni zborovodja in učitelj

Za Dalmacijo in del Kvarnerja:

p. Bernardin Sokol iz Dubrovnika

p. Thomas Tomašič, frančiškan s Košljuna

Peter Zuliani, učitelj glasbe v Šibeniku

Razpredelnice in sezname s predlogi za izvzem od rekvizicije

Kot smo že navedli, je predpis o oddaji omogočal izvzemanje nekaterih orgel z zgodovinsko vrednostjo. Načeloma je bila ta vrednost vnaprej priznana vsem orglam, ki so bile izdelane pred letom 1800, in vsem orglam, ki so imele manj kot 8 registrov. Zanje so bili odgovorni imenovani izvedenci. Priprava seznamov je potekala v več fazah. Ključni sta dve:

- **razpredelnica vseh orgel** v posamezni škofiji (predhodni sezname), ki so ga sestavile imenovane deželne komisije;
- **končni seznam** orgel, ki naj bi bile oproščene odvzema in ki so jih na osnovi razpredelnic pripravili deželni spomeniškovarstveni uradi.

V nadaljevanju bomo analizirali dostopne delovne razpredelnice in prikazali končni rezultat celotnega procesa pred samo izvedbo rekvizicije.

Analiza razpredelnic vseh orgel

Podatkovni sistem ARSORS Ars organi Sloveniae³¹ omogoča pregled stanja podatkov o slovenskih orglah v različnih časovnih obdobjih. Tako je mogoče

²⁹ NŠAM, škofijska pisarna, fasc.112 (12).

³⁰ Okrožnica Državnega spomeniškovarstvenega urada na Dunaju, 7. 11. 1917. Izvod hrani NŠAM.

³¹ Prim. Dobravec: Presečni arhiv in zbirka podatkov o slovenskih orglah ARSOR.

tudi ugotoviti, katere in kakšne orgle so bile nameščene v cerkvah po sedanjí Sloveniji v času pred 1. sv. vojno.

V analitičnem delu prispevka smo za primerjavo vzeli podatke iz razpredelnic (predhodnih seznamov) vseh orgel lavantinske,³² ljubljanske, dela krške in tržaške ter avstrijskega dela goriške škofije,³³ ki so jih pripravile imenovane škofijske komisije. Konkretno smo izbrali tiste orgle, ki so jih orgelski izvedenci označili, da je iz njih mogoče izvzeti piščali (ne glede na dejstvo, da to ne bi bilo potrebno in so predpise morda razumeli zmotno). Ob tem moramo navesti nekaj zadržkov. Podatki za Škofijo Gorica so negotovi, saj so bile razmere zaradi fronte nedvomno povsem kaotične. Uprava z začasnim sedežem v Stični verjetno ni poznala dogajanja na terenu, saj je njihov seznam zelo nesistematičen, poln izraženih domnev in vprašljivih navedb. Vsebuje celo nekaj ciničnih opazk, ki strokovni presoji in odločanju verjetno niso koristile. Tudi kvarnerska škofija s sedežem na Krku je izrecno sporočila, da podatki niso zanesljivi. Podatki Škofije Trst se nanašajo le na istrske župnije pod njihovo upravo. Vsa ta območja tudi niso imela celovitih popisov predvojnih orgel, kakršne poznamo za ljubljansko in lavantinsko škofijo v Mariboru. Zato ti dve škofiji v nadaljevanju tudi podrobneje obravnavamo.

V razpredelnicah nas najprej preseneti, da pripravljavci očitno niso upoštevali ali razumeli predpisa. Konkretna in natančna navodila je predstojnik Državnega urada za spomeniško varstvo Schubert-Suldern izdal in poslal dežel-nim konservatorjem res šele konec septembra, v uradnem listu pa je dokument sploh izšel šele 29. 10. 1917. Vendar so vsi udeleženci za vsebine in možne izjeme vedeli že vsaj od 9. avgusta naprej. Presenetljivo je torej, da je na štajerskem seznamu 442 orgel pri 132, ki imajo 7 ali manj registrov, označeno, da se piščali lahko odvzamejo. Na Kranjskem je tako označenih 26 majhnih orgel. Primorski seznam sploh nima stolpca, v katerega bi označili, ali se piščali predlagajo za oprostitev. Takšni predlogi v škodo dediščine so v luči takratnih predpisov in možnih izjem povsem nerazumljivi. Glede na zgoraj citiran dopis z dne 5. oktobra, ki pravi, da »*če mnenja glasbenih izvedencev ne bodo predložena pravočasno, bodo za odvzem prišle upoštevan vse orgle po predhodnem seznamu,*« so torej imele vojaške oblasti povsem legalno možnost, da odvzamejo piščali vsem orglam, ki so bile s strani lokalnih izvedencev tako označene v razpredelnici.

Presenetljive so tudi izjave ob mnogih posameznih glasbilih, ki jih popisovalec označi kot nerabne (unbrauchbar) in brez presoje starosti ne navede, da jih je treba izvzeti iz rekvizicije. Na Kranjskem najbolj izstopa primer Crngrob, kjer je (sicer zmotno) navedeno, da je orgle izdelal Tomaž Krek okrog leta 1649, da pa se lahko piščali odvzamejo, ker je »*Gehäuse fürs Museum, das übrige ins Feuer*«. Danes vemo, da je šlo sicer za 100 let mlajše Janečkove orgle, a vseeno zgodovinske vrednosti, ki so danes ene najstarejših orgel s pedalom na območju nekdanje Kranjske, ki so po prenovi ob koncu 20. stoletja še v uporabnem stanju.

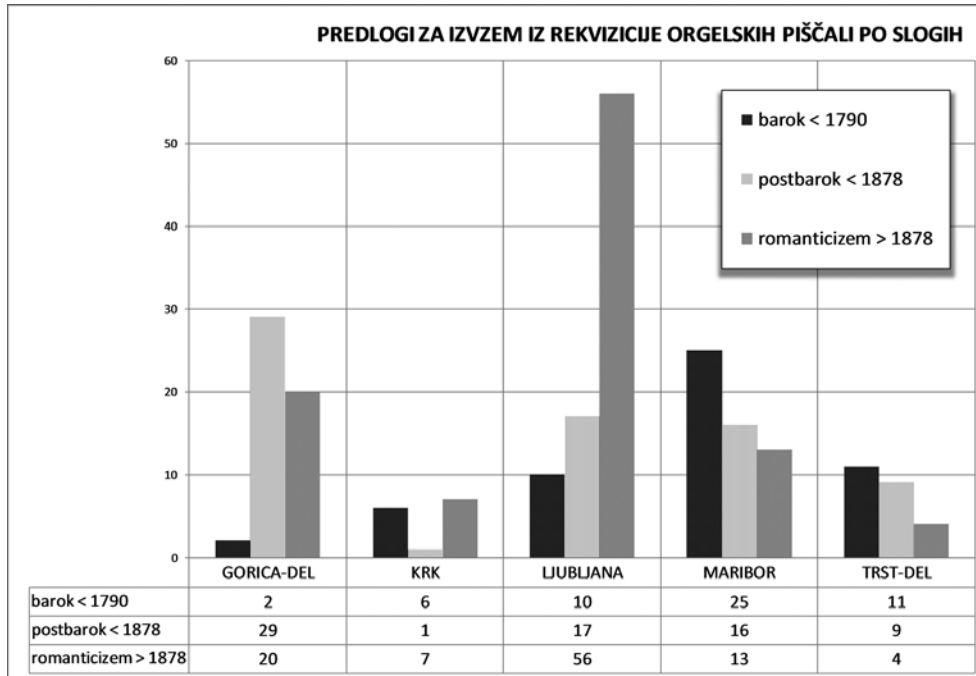
Podatke iz razpredelnic smo dodatno analizirali glede na slog oziroma obdobje, v katerem so bile izdelane. Primerjava je prikazana v Grafu 1. Orgle smo razdelili na tri obdobja, ki so na Slovenskem zelo jasno razmejena. Najzgodnejše obdobje se začne sredi 17. stol. in traja do jožefinskih reform, ko se s celjskim orglarjem Janečkom³⁴ barok zaključi na Štajerskem, na Kranjskem pa z Eislom. Postbarok smo poimenovali čas, ko naši orglarji sicer sledijo svetovnim trendom v klasicizmu in zgodnjo romantiko, vendar je pri dispozicijah in omarah opaznih nekaj baročnih sledov, ki se obdržijo do druge polovice 19. stol. Tretje obdobje nastopi v času cecilijanstva, ko do pomembnih sprememb ne pride le

³² NŠAM, škofijska pisarna, fasc. 112 (12).

³³ AS1100, fasc. 1.

³⁴ Prim. Štefanič (ur.): Celjski orglarski mojster Janez Frančišek Janeček.

pri dojemaju pomena nacionalne cerkvene glasbe, ampak tudi pri pogledih na uporabo in s tem na zvok orgel. Slovenske orglarske delavnice, ki se niso prilagodile takratnim trendom, vsaj v večjih središčih niso dobile podpore pristojnih nadzornih komisij.

Graf. Prikaz števila orgel, ki so jih škofijske komisije predlagale za izvzete od rekvizicije leta 1917/18. Podatki posameznih škofij so razdeljeni na časovna oziroma slogovna obdobja. Podatki za Gorico, Krk in Trst so nezanesljivi, kot je razloženo v besedilu.

Rezultati nazorno kažejo velike razlike pri tolmačenju in razumevanju vojnih predpisov in s tem posredno na razlike v odnosu do zgodovinske dediščine po posameznih deželah. Od 466 orgel, kolikor jih je bilo po podatkih ARSORS takrat v ljubljanski škofiji, so jih za oprostitev predlagali 83, to je nekaj manj kot 18 %. Na Štajerskem seznamu 442 so predlog za oprostitev podali za 54 inštrumentov, torej okrog 12 %.

V prikazu izrazito odstopa predlog ljubljanske komisije, ki je vojaškim oblastem za oprostitev od rekvizicije predlagala nesorazmerno veliko število modernih orgel, zgodovinskih pa izredno malo. O domnevnih razlogih za takšno ravnanje bomo razpravljali v poglavju Splošne ugotovitve.

Razpredelnice s temi podatki so bile skupaj s sezname izvzetih orgel, ki jih obravnavamo v nadaljevanju, poslana na Dunaj za potrebe kontrole in referiranja. V posameznih dopisih, npr. pri individualnih prošnjah posameznih župnij, so pri odgovorih državnih uradov vedno navedene zaporedne številke orgel iz teh razpredelnic.³⁵

Seznami izvzetih orgel

Kljub začetnemu pritisku in izjemno kratkim rokom je iz dokumentacije razvidno, da se je izvedba tudi s strani avstrijskih vojaških oblasti nekoliko zavlekla. Očitno je, da so konservatorji na Dunaju in po deželnih prestolnicah

³⁵ NŠAM, škofijska pisarna, fasc. 112 (12).

uspeli oblast prepričati, da akcija glede na predpise o kulturnih vrednotah ne bo izvedljiva tako hitro, kot so prvotno predvidevali. Nekaj zamud je bilo tudi s strani škofij. Še decembra 1917 je graški urad opozoril lavantinsko škofijo, da nimajo podatkov o 25 župnijah.³⁶

Vseeno so deželni uradi za skoraj vse škofije že septembra sestavili predloge seznamov orgel, ki bi bile upravičene do izvzetja. Ljubljanska, lavantinska in del goriške škofije so take sezname pripravile na osnovi razpredelnic vseh orgel. Za Škofijo Poreč in istrske župnije tržaške škofije ter Škofijo Krk, za katere je bil prav tako odgovoren Anton Gnirs v Ljubljani, so sezname pripravile na nekoliko poenostavljen način. Zdi se, da so nekatere od njih v Ljubljani tudi popravili, saj je del imen župnij v hrvaškem jeziku, del pa v slovenskem.

Te sezname so zelo verjetno dokončali na seji »/.../ v knezoškofijskem dvorcu v Ljubljani 3. in 4. oktobra 1917 in ki so se ju udeležili poleg c. kr. ko servatorja za Kranjsko prof. dr. Gnirsa in gosp. ravnatelja knezo-škofijske pisarne Steska, ki je prisostoval prvi seji, trije v to določeni referentje, člani naše Škofijske cerkvenoglasbene komisije: prof. dr. Mantuani, Premrl in P. H. Sattner /.../«³⁷

5. 10. 1917 je iz ljubljanskega Deželnega urada šla pošta³⁸ Državnemu spomeniškovarstvenemu uradu, s katerim ta pošilja seznam orgel na območju poreške in tržaške škofije, in sicer na dveh listih. Obenem razlaga, da so na tem obmorskem območju pretežno stare in manjše orgle, kjer je kositra malo.

Za Škofijo Trst se kot orgle z zgodovinsko vrednostjo navajajo:

V Trstu:
(B.M.V.Ss. Rosarii)
S. Maria del soccorso
Guardinella
Istituto dei Poveru
Kirche S. Cipriano (Kloster der Benediktin.)

Kopriva
Pisino, Pfarrkirche
S. Pietro in Selve
Buzet
Umago
S. Lorenzo di Daila
Buje
Capodistria, Dom (möglichst schonen)
Capodistria S. Anna
Isola
Trviž

Današnja slovenska in hrvaška imena so: Kopriva, Pazin, Sv. Petar u Šumi, Buzet, Umag, Sv. Lovreč Pazenatički, Buje, Koper stolnica in sv. Ana, Izola, Trviž.

Za škofijo Poreč so kot spomeniško vredne navedene orgle iz naslednjih cerkva:

Orsera (Vrsar)
S. Lorenzo del Pasenatico (Lovrečica)
Rovigno Dom (Rovinj)
Montona (eventuell belasse nach Untersuchung) (Motovun)
S. Domenica di Visinada (Vižinada)

³⁶ NŠAM, škofijska pisarna, fasc. 112 (12).

³⁷ Premrl: Nekoliko statistike o orgljah v ljubljanski škofiji, str. 13.

³⁸ AS55, fasc. 5.

Gallesano (Galežana)
Dignano (hat nur Zinnpfeifen) (Vodnjan)

Istega dne so s samostojnim dopisom predložili tudi seznam za takratno ljubljansko škofijo, ki je natipkan na stroju brez slovenskih znakov in z nekaj neobičajnimi črkovanji. Cerkve so razdeljene po dekanijah.³⁹

Dekanat Laibach-Stadt: Laibach, Domkirche, Roznik, Ursulinenklosterkirche, Siska, Ortskirche, Trnovo, Trnovo, Diozesanorgelschule.

Laibach-Umgebung: Dobrova, St. Katharina, St. Jakob n.d. Sau, St. Veit, fb.Anstalten,

Cirknica: Cirknica.

Gottachee: Banja Loka, Gottenitz.

Idrija: Idrija, Crni vrh n. Idrija, Vojsko, Žiri (Sairach).

Stein: Kamnik (Stein), Pfarrk., S. Primus und Felician bei Stein, Dob, Homec, Mekinje (Mänkendorf), Menges (Mannsburg), Sp. Tuhinj (Unter Tuchein), Spitalic, Tunice, Repnje, Vranja pec.

Krain: Kranj (Krainburg) Pfarrk., Krize, Mavcice, Podbrezje (Birkendorf), Preddvor (Höflein), Smladnik (Flödnik), Trstenik.

Leskovec: Leskovec, Kostanjevica, Sv. Duh Trn (Grossdorn), Skocijan.

Littai: Littai, Dobovec, Kresnice, Kresniske Poljane, Primskovo, Primskovo-Misji dol Filialk. S. Lucia, Stanga.

Loka: Crngrob, (Khrengruben), Retece, Sent Lenart, Skofjaloka (Bischoflack) Kapuzinerk, Ursulinenk, Trata.

Morautsch: Morautsch.

Novomesto: Novomesto, Brusnice, Mirna pec, Filiale Trska gora, St. Margareten bei Klingenfels, Smihel.

Adelsberg: Adelsberg (Postojna), Slavina, Kaltenfeld (Studeno).

Radoljica: Radoljica (Radmannadorf), Bled (Veldes) Pfarrk., Inselkirche, Dovje (Lengenfeld), Kamnagorica (Steinbüchel), Kapelica pri Kropi, Ljubno, Ratece (Ratschach).

Ribnica: Podgorica, Draga (Suchen), Nova Stifta (Neustift).

Semic: Vinica.

Smarije: Polica, Muljava Filialk., Zaticna (Sittich).

Trebnja: Mokronog (Nassenfuss), Zalostna gora (Trauerberg) Sent Rupert.

Trnovo: Prem.

Vipava: Vipava (Wippach), Log (Maria Au) Filialk.

Tri dni pozneje, 8. oktobra, je bil seznam dopolnjen z dvema orgloma novejšje izdelave: 1.) Škofija Poreč - Pula, dekanija Rovinj, Cerkev sv. Frančiška v Rovinju: 1 orgle izdelovalec Rieger, 14 registrov, iz leta 1908. 2.) Škofija Trst, Dekanija Pazin [Mitterburg], Župnijska cerkev Žminj [Pfarrkirche in Gimino]: 1 orgle, izdelovalec Zupan Ignaz, 12 registrov, izdelane 1906.

16. oktobra je dopolnilo poslala tudi Škofija Gorica. Dopis je v bistvu dopolnilo k seznamu, saj navaja tri dodatne orgle v dekaniji Devin:

»1) Šempolaj, 1 manual, 12 registrov, 19 kositrnih piščali v prospektu in manjše zadaj; omara preprosta; Izdelal Vincenzo Bossi fabricatore d'organi Fecit in Trieste 1856. 2) Mavhinje - vikariatska cerkev, dekanija Devin, 1 manual, 11 registrov, 25 kositrnih v prospektu; orgle so v zelo slabem stanju in imajo napis: Izdelav orgle Jakob Špik iz Bukovo IX 12/4 1868. 3) Nabrežina, dekanija Devin, 19 registrov, 1 manual; omara preprosta; orglar: Vincenzo Bossi fabricatore d'organi Fecit in Trieste a. 1852.«

³⁹ AS55, fasc. 5.

Dopis je v nemščini, imena krajev so deloma slovenska, vključno s šumniki in sičniki. Podpisan je nadškof Franz Borgia. Izvirnega seznama s predlogi nismo našli. Zaradi soške fronte in dislocirane lokacije vodstva je najbrž potoval po drugih poteh kot preostali.

Dopis (rokopis v hrvaščini) s škofije na Krku, datiran 9. 10. 1917, je brzojavno naslovljen deželnemu spomenišskemu uradu za Primorje. Na seznamu je 14 orgel, omenjene priloge z opisi orgel pa so bile poslane naprej na Dunaj. Na drugi strani lista je omenjeno, da bodo opisi še drugih orgel zaradi slabe komunikacije poslani naknadno. V opisu so izpostavljene nekatere orgle z umetniško vrednostjo oziroma navedene letnice za orgle na seznamu. Npr. pri orglah stolne cerkve v Krku navaja, da so bile 1815. le popravljene, dejansko pa so starejše, saj je mojster, ki je naveden, umrl že leta 1797.

Zdi se, da je ta seznam v celoti bil posredovan na Dunaj:

1. Stolnica v Krku [iz leta 1815, vendar z opombo, da so izpred 1797]
2. Svetište M.B. od zdravlja v Krku [pred 1700]
3. Samostan sv. Frančiška v Krku
4. Frančiškanski samostan na Košljunu
5. Župnijska cerkev v Puntu
6. Samostan sv. Marije na Glavotoku [pred 1700]
7. Župnijska cerkev v Omišlju
8. Župnijska cerkev v Dobrinju
9. Kuracijska cerkev v Sv. Vidu
10. Župnijska cerkev v Dubašnici
11. Zborna cerkev v Osorju [1765]
12. Zborna cerkev v Cresu [1744]
13. Benediktinski samostan v Cresu
14. Župnijska cerkev v malem Lošinjju

Za Štajersko tipkan seznam ni datiran.⁴⁰ Po dekanijah so predlagali za izzem naslednjih 22 orgel:

*Dekanat Cilli: Petrovic, hl. Maria,
Drachenburg: Ulimuen, Pfarrk., Sagorje, Pfarrk.,
Draufeld: Maria-Neustift, Pfarrk.,
Gonobitz: Cadram, St. Barbara,
St. Leonard i. W. B: St. Ruprecht i.W.B., Pfarrk.,
Marburg, rechtes Drauufer: Maria Rast, Pfarrk., St. Radegund i Markt,
Marien b. Erlachstein: St. Rochus, St. Lorenz, St. Nikolaus, Tinsko, hl. Maria,
Süssenberg, Pfarrk.,
Oberburg: Okonina, St. Jakob, Maria Nazareth, Pfarrk.,
Pettau: Pettau, Pfarrk., Polensak, Pfarrk.,
Rohitsch: St. Hemma, Pfarrk.,
Sauritsch: Wölan, hl. Maria,
Tüfer: Turje, St. Georg, Svetina, hl. Maria,
Windisch-Feistritz: Windischfeistritz, Stattpfarrk.*

Torej: Petrovče, Olimje, Zagorje pri Pilštanju, Ptujška Gora, Bezina – sv. Barbara, Spodnja Voličina, Ruše, sv. Radegunda v Lovrencu na Pohorju, sv. Rok, sv. Lovrenc v Močlah in Šmiklavž, vse tri v Šmarju pri Jelšah, sv. Marija na Tinskem, Žusem, Okonina, Nazarje, Ptujška proštijška cerkev, sv. Marija v Zavrču, sv. Jurij Gore, Svetina in župnijska cerkev Slovenska Bistrica.

Poleg tega je ohranjen rokopis, verjetno Trafenikov, s kratkimi utemelji-

⁴⁰ NŠAM, škofijska pisarna, fasc. 112 (12).

tvami za 15 orgel z dne 12. 10. 1917: Stolnica, sv. Alojzij in Sv. Marija v Mariboru, mestna cerkev v Celju, Petrovče, Teharje, Olimje, Sv. Jurij – Tabor, Gomilsko, Sv. Trojica v Sl. Goricah, Gornji Grad, mestna cerkev na Ptuj, Rogaška Slatina, Škale in Studenice. Večinoma gre za novejšje orgle, glede na sedanje stanje pa so bile poleg tistih s tipkanega seznama upoštevane le orgle v Studenicah in Olimju, kakor je Trofeniku osebno v dopisu razložil predstavnik državne spomeniške službe 28. novembra.⁴¹

Deželni spomeniški urad je 7. decembra škofiji sporočil, da bodo procelne piščali vseeno vzeli iz naslednjih cerkva: Maria Rast (Ruše), St. Radegunda i. Markt (Sv. Radegunda v Lovrencu na Pohorju), St. Ruprecht in W. B. (Spodnja Voličina), St. Anna in Kriechenberge (Sv. Ana v Slov. Goricah) in »verjetno« Win-dischfeistritz (Slovenska Bistrica).

Škofija je 13. decembra vsem župnijam, v katerih so bile orgle oproščene rekvizicije, o tem poslala obvestilo.

Pozneje so nekatere orgle uvrstili nazaj na seznam ali jih dodali. Oprostili so na primer mariborsko stolnico 13. 12. 1917, 8. 1. 1918 pozitiv v Jeruzalemu in orgle v Novi Cerkvi. Še 30. januarja so odobrili izvzetje orglam pri sv. Ani v Babni gori v Župniji Sv. Štefan pri Žusmu, maja pa orglam podružnic sv. Andreja v Brdu in sv. Jurija v Legnu (župnija Šmartno pri Sl. Gradcu) ter cerkvi sv. Ahaca v Stražah pri Šentilju pod Turjakom.

Splošne ugotovitve

Danes preseneča dejstvo, da imamo na Slovenskem nesorazmerno malo ohranjenih zgodovinskih orgel. Posebej preseneča dejstvo, da se je bistveno več zgodovinskih orgel ohranilo na Štajerskem, in to kljub dejstvu, da je bilo iz rekvizicije predvideno izvzeti bistveno manj orgel.

S stališča slogovne usmerjenosti je presenetljiva razporednica (in tudi končni seznam) ljubljanske škofije, v kateri so namesto zgodovinskim orglam večjo pozornost namenjali novejšim izdelkom. Prav mogoče je, da je tak odnos bil razlog za današnje stanje zgodovinskih orgel. Komisija je npr. predlagala 5-krat več sodobnih glasbil glede na baročna, na seznam pa so uvrstili skupaj 7-krat več zakonsko neupravičenih glasbil. Podobno je z novimi glasbili poskušal mariborski stolni organist Trafenik ukrepati zasebno. Ob predpisu, ki organizacijam omogoča ohranitev zgodovinske dediščine, bi kljub vojnim razmeram pričakovali, da se predlagatelji osredotočijo na zgodovinska glasbila. Ambrožičeva ugotovitev, da se to »zlasti pri podružničnih cerkvah ni vedno upoštevalo,«⁴² kaže, da tudi on ni našel zadovoljive razlage. Morda je šlo za napačno interpretacijo predpisov ali dodatna navodila vojaške uprave, ki niso dokumentirana. Morda so pripravljavci seznamov poskušali doseči določeno količino kovin s tem, da so v rekvizicijo predlagali piščali manjših orgel, s čimer naj bi ohranili večje orgle, kar je bilo v izjemnih primerih tudi dovoljeno. Pozneje se je izkazalo, da ta taktika – če zadnja domneva drži – ni bila uspešna. Kositrne piščali so namreč odvzeli vsem orglam: tako manjšim, ki so jih pripravljavci navedli na seznamu kot »geht«, kot tudi mnogim večjim, kjer so bile v večini primerov vloge za oprostitev že na deželnih spomeniških uradih zavrnjene na osnovi dejstva, da ni šlo za zgodovinske orgle.⁴³

⁴¹ NŠAM, škofijska pisarna, fasc. 112 (12).

⁴² Ambrožič: Vpliv prve svetovne vojne na ljudi, delovanje Cerkve in politično dogajanje v ljubljanski škofiji, str. 188.

⁴³ Dokumenti v AS 1100 kažejo, da so oprostitev na neposredne prošnje župnij odobrili izjemno redko.

Slika odnosa do orgel nam deloma pokaže dokument ljubljanske škofije, ki ga je podprla tudi lavantinska v Mariboru.⁴⁴ Konec avgusta, dopis je označen z 28. avgust, torej isti dan, ko so v Škofijskem listu izdali poziv župnijam, je Komisija za nego glasbe iz Ljubljane poslala apel dunajski Visoki akademiji, danes Akademiji za glasbo in upodabljalno umetnost. Dopis je nedvomno prejel tudi Spomeniškovarstveni urad na Dunaju,⁴⁵ zelo verjetno pa še kakšen od vojaških uradov. Akademiji je 4. septembra apel poslala tudi »komisija za nadzorovanje cerkvene glasbe« lavantinske škofije, ki je stanje glasbe ocenila bolj racionalno in diplomatsko, čeprav se je do orgel opredelila podobno kot ljubljanska.⁴⁶

Vsebina apela iz Ljubljane govori o pomenu glasbe za slovenski narod. Precejšen del je namenjen opisu štirih desetletij dosežkov Cecilijinega društva in slovenskih orglarjev. Izpostavi predvsem kulturnosocialno stanje na podeželju. Zahteve glede orgel postavi v 5 točk, ki nazorno kažejo stanje takratne cerkvene glasbe, odnos do kulturne dediščine in okus slovenske organologije. Avtorji izpostavljajo pomen novejših orgel, ki omogočajo izvajanje takrat moderne, torej romantične oziroma cecilijanske glasbe. Takšno izpostavljanje je nerazumljivo diametralno nasprotno dikciji avstrijskih državnih predpisov, ki so kljub vojnim razmeram bili povsem jasni glede zgodovinskih orgel.

Odbor izraža željo po ohranitvi glasbil, ki so jih izdelali še živeči orglarji. Takšna izjava je zelo vprašljiva, saj je od novejših avtorjev takrat živel le še (sicer izvrsten intonater) Dornič, ki pa po vojni ni bil posebno ustvarjalen, po smrti dveh otrok pa se je povsem umaknil.⁴⁷ Točka, ki apelira na to, kateri registri naj v orglah ostanejo, pa pravzaprav govori ravno o registrih, ki vsebujejo največje količine barvnih kovin. Kako je takšen poziv razumela vojaška oblast v času, ko je vojno že izgubljala?

V času prve sv. vojne je bilo za Slovence izjemno pomembno narodnostno vprašanje. V tej luči lahko apel povsem razumemo. Avstrijecem se s temi vprašanji ni bilo treba ukvarjati, saj so rekvizicijo razumeli kot patriotsko dejanje.⁴⁸ Slovenski čustveni zanos in sicer upravičene nacionalne težnje pa so se obrnile proti nacionalni dediščini. Premrl je sicer ves čas verjel, da »/.../ se je ravno na podlagi te statistike moglo ukreniti marsikaj v prilog ohranitvi naših orgelj oz. njih prospektov« in »/.../ bi tudi v najslabšem slučaju imeli vsaj statistično ohranjene najvažnejše podatke o naših orgljah.«⁴⁹ A postavlja se vprašanje, če ne bi z nekoliko več preudarnosti in diplomacije takrat lahko ohranili več zgodovinske orgelske dediščine.

Končna odločitev glede tega, katerim orglam se kovinske piščali odvzamejo, katere pa so bile izvzete, je bila sprejeta na Dunaju. Stanje na terenu, kolikor ga je bilo doslej mogoče ugotoviti, in podatki poznejših obdobjev kažejo, da je bila iz rekvizicije izvzeta večina orgel s seznamov, ki so jih deželne spomeniškovarstvene službe predložile centralni vojaški upravi. Podrobnosti, kaj se je dogajalo med samim odvzemanjem in kakšni so bili konkretni rezultati, pa so vsebina raziskav, ki jih je treba še opraviti. Stanje na terenu kaže, da je v nekaterih primerih prišlo do zamenjav. Piščali posameznih orgel so morda tudi skrili, na njihov račun pa odvzeli prospekt kakšnim od orgel, ki so bile sicer uradno oproščene. Ob odvzemu so torej predvsem pazili na končno količino kositra, ki jo je zahtevala vojaška oblast.

⁴⁴ NŠAM – škofijska pisarna, fasc. 112.

⁴⁵ AS1100, fasc. 1.

⁴⁶ NŠAM – škofijska pisarna, fasc. 112.

⁴⁷ Hörler: Der Orgelbauer Anton Dornič in Radovljica (Slowenien).

⁴⁸ Prim. Reichling: Orgeln, Orgelbauer und Orgelbau im Ersten Weltkrieg, str. 347.

⁴⁹ Premrl: Nekoliko statistike o orglah v ljubljanski škofiji, v: *Cerkveni glasbenik*, leto 41, str. 13.

Sklep

Krizna obdobja za kulturno dediščino vedno predstavljajo pomembne prelomnice. Vojna je sicer skrajni primer, a ravnanja so zaradi negotovih okoliščin lahko nepredvidljiva tudi v mirnem obdobju. Celo zakonodaja, ki se zdi idealna, se v praksi – predvsem ob pomanjkanju sredstev ali ljudi – izkaže kot neučinkovita.

Tako npr. za orgle po vsej Evropi nastopa eksistencialna kriza. Ker gre pretežno za cerkvena glasbila, število obiskovalcev cerkva in vernikov pa se vztrajno zmanjšuje,⁵⁰ se sprašujemo, kdo bo orgle v prihodnosti še poslušal ali tudi gledal. Cerkev se reorganizira, nekatere nekdanje pomembne podeželske cerkvene stavbe izgubljajo svoj uporabni pomen. Pri nas je v letu 2017 v Koprski škofiji 93 cerkva zamenjalo status župnijske cerkve za status podrejene podružnice.⁵¹ Kratkoročno gospodarskih sprememb sicer ni pričakovati, uporaba orgel pa se bo v prihodnje nedvomno zmanjšala na raven sedanjih podružniških cerkva. Katedralne zgradbe po zahodnoevropskih velemestih prodajajo in bodo namenjene drugotni uporabi, ki ni nujno vezana na kulturo.⁵² Moderni slog življenja je tudi vse manj naklonjen živi klasični glasbi, kjer orgelska predstavlja zelo ozek in močno specializiran segment. Alternativne rešitve z multimedij-skimi in podobnimi orgelskimi *performansi* se le redko obnesejo. Neuporaba gotovo ne bo upravičila izdatnih finančnih vložkov v tovrstno dediščino. Vse pogostejši nestrokovni posegi vanje pa kljub morebitnim dobrim namenom za uporabnost lahko povzročijo nepopravljivo škodo.

Danes imamo o orglah veliko zanesljivih in dobro urejenih podatkov. Stanje npr. kaže, da je v Sloveniji vsaj 34 orgel, ki se nahajajo v manj primernih ali neprimernih skladiščih.⁵³ Na korih evidentirano stoji še 130 trenutno neuporabnih glasbil. Večina je starejša od 100 let, kar pomeni, da jih Zakon o varstvu kulturne dediščine uvršča med nacionalno bogastvo. Vsaj 50 glasbil je baročnih, torej starejših od 1750, med njimi npr. Steinhoforjeve orgle v Mekinjah iz leta 1720, ki so krasile naslovnico knjige *Orgle na Slovenskem*,⁵⁴ in znameniti pozitiv s Strmce nad Laškim iz sredine 17. stoletja, ki velja za enega najstarejših ohranjenih in še uporabnih inštrumentov pri nas.

Arhivski dokumenti govorijo o dejstvih, dogodki pa o odločitvah, ki imajo kratkoročne ali dolgoročne posledice. Za vojne razmere I. sv. vojne je razumljivo, da so odločitve bile zelo težke. Vendar je glede dediščine treba tudi razlikovati med takratnimi razmerami na fronti in razmerami v zaledju. Obravnavana vsebina v tem prispevku govori predvsem o zaledju. Podatke o orglah so odgovorni vsekakor imeli. Vendar se zdi, da je čustveni naboj v nekaterih primerih bil močnejši od ustrezne in argumentirane presoje ter odločitev, ki jih je takratna vojaška zakonodaja omogočala. Posledice so vidne še danes. Čeprav ne pričakujemo vojne, podobne krizne razmere lahko nastanejo tudi iz drugih razlogov. Za odgovorno odločanje zato ne zadostujejo le kakovostni podatki, ampak tudi dobra in usklajena strategija, v kateri so vnaprej jasno začrtane prioritete.

⁵⁰ Prim. Pickel, Müller (ur.): *Church and Religion in Contemporary Europe*.

⁵¹ Bizjak: *Preureditev župnij v Škofiji Koper*, spletna stran.

⁵² Bendavid: *Europe's Empty Churches Go on Sale*, spletna stran.

⁵³ Podatki ARSORS, stanje 2017.

⁵⁴ Bizjak, Škulj: *Orgle na Slovenskem*, str. 1.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI IN PODATKOVNE ZBIRKE

AS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1100 C. kr. spomeniški urad, 1853–1918 (K. k. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler (1850–1873))
- SI AS 55 Deželni konservatorski urad za Primorsko, 1914–1918 (Fond)

AOŠLJ – Arhiv Orglarske šole v Ljubljani

- Arhiv Orglarske šole v Ljubljani, Fond Stanka Premrla

ARSORS – ARS Organi Sloveniae

- ARSORS, Društvo Jarina Bohinj

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

- NŠAL/ŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, fond Stanko Premrl

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

- NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor, škofijska pisarna.

LITERATURA

Ambrožič, Matjaž: Vpliv prve svetovne vojne na ljudi, delovanje Cerkve in politično dogajanje v ljubljanski škofiji. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*. 2015, Vol. 37, p. 167–213. Ljubljana, 2015.

Baš, Franjo: Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. V: *Varstvo spomenikov* 1953/54, str. 13–38.

Bendavid, Naftali: Europe's Empty Churches Go on Sale. V: *The Wall Street Journal* Jan. 2, 2015.

Bizjak, Jurij: Preureditev župnij v Škofiji Koper, spletna stran, 3. 8. 2017. <http://kp.rkc.si>. Dostop 12. 9. 2017.

Bizjak, Milko & Škulj, Edo: *Orgle na Slovenskem*. DZS, Ljubljana 1985.

Cevc, Emilijan: *Stelè, Francè, akademik (1886–1972)*. V: *Slovenski biografski leksikon: 11. zv. Stelè - Švikaršič*. Ur. Alfonz Gspan s sod. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1971.

Dobravec, Jurij: Pipe Organ Databases: From Data to Useful Information/Orgel-datenbanken: Von Daten zu brauchbarer Information. V: *ISO Journal*, N° 49, 2015, 28–49.

Dobravec, Jurij: Presečni arhiv in zbirka podatkov o slovenskih orglah ARSORS. V: *Arhivi*, Letnik 39, št. 2, str. 263–276. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2016.

Dobravec, Jurij: Odgovor življenju Alberta Schweitzerja. V: *Revija Zvon* 2017 3–4. Mohorjeva. Str. 91–95.

Fortunat - Černilogar, Damjana: Skrb za kulturno dediščino in njeno varovanje med 1. svetovno vojno – italijanski odnos do nje. V: *Annales. Series historia et sociologia*, letnik 5, številka 4, št. 5 (1994), str. 135–148.

Fortunat - Černilogar, Damjana: Materialne ostaline soške fronte na Tolminskem. V: *Kronika* (Ljubljana), letnik 42, številka 1, str. 59–63.

Fortunat - Černilogar, Damjana: Odnos Avstro-Ogrske do kulturne dediščine med prvo svetovno vojno. V: *Annales. Series historia et sociologia*, letnik 6, številka 8, str. 311–324.

Frodl, Walter: *Idee und Verwirklichung: das Werden der staatlichen Denkmalpflege in Österreich*. Böhlau Wien.

Hörler, Bernhard: Der Orgelbauer Anton Dernič in Radovljica (Slowenien). V: *Acta organologica, Band 35* (2017). Berseburger, Kassel, 2017. V tisku.

Orgle v cerkvah Lavantinske škofije. Lavantinska škofija Maribor, 1911.

Reichsgesetzblatt für die Reichsräte vertretenen Königreiche.

Pickel, Gert & Müller, Olaf, ur.: Church and Religion in Contemporary Europe - Results from Empirical and Comparative Research. Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden & Springer, 2009.

Podstenšek, Matej: Ob 100-letnici knjižice Orgle v cerkvah Lavantinske škofije. V: *Cerkveni glasbenik*, letnik 104 (2011), št. 6. Družina, Ljubljana.

Premrl Stanko: K seznamu organistov in orgel v ljubljanski škofiji. V: *Cerkveni glasbenik*, leto 36 (1913), str. 75.

Premrl Stanko: Nekoliko statistike o orgljah v ljubljanski škofiji. V: *Cerkveni glasbenik*, leto 41 (1918), 12–16, 25–28, 55–58, 70–74; 42 (1919), 6–10, 21–25, 33–38; 43 (1920), 54–56. Ljubljana.

Reichling Alfred, ur.: *Aspekte der Orgelbewegung*. Mersener, Kassel 1995.

Reichling, Alfred: Orgeln, Orgelbauer und Orgelbau im Ersten Weltkrieg. *Acta Organologica* 31, 2009, 347-398.

Štefanič, Tatjana, ur.: Celjski orglarski mojster Janez Frančišek Janeček. Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, 2016.

SUMMARY

THE DESTINY OF SLOVENIAN PIPE ORGANS IN THE FIRST WORLD WAR

Periods of crisis represent important milestones for cultural heritage. War is an extreme situation, but upon uncertain circumstances actions can be unpredictable even during a peaceful period. Even legislation that seems perfect could turn out ineffective in practice – particularly in the absence of resources or people. Thus organs around Europe, for example, are experiencing an existential crisis. Since those are mainly church musical instruments and the number of churchgoers and believers is steadily diminishing, we wonder who will listen to organs in the future, or even look at them. The church is undergoing reorganization, some formerly significant church buildings in the country are losing their purpose. In 2017, 93 churches of Diocese of Koper changed their status of parish church into that of a subordinate branch. In the short term, the economic changes cannot be expected, while the use of organs will undoubtedly decrease to a level of present subsidiary churches. Cathedral buildings in Western European metropolitan areas are being sold and will be intended for secular use not necessarily restricted to culture. The modern way of life is becoming less fond of live classical music where organs represent very narrow and strongly specialized segment. Alternative solutions with multimedia and similar organ performances generally prove ineffective. Abandonment is guaranteed not to justify substantial funding of thereto heritage. Increasing non-expert interference with organs, despite good intentions for their usefulness, cause irreparable damage. Today we have reliable and well-compiled data about organs. The situation shows that at least 34 organs in Slovenia are placed in few or inappropriate warehouses. It is recorded that currently 130 abandoned instruments stand on choirs. The majority is older than 100 years which means that, according to the Cultural Heritage Protection Act, they are classified as national treasure. At least 50 musical instruments are baroque, therefore originating from before 1750, among those is the Steinhof's organ in Mekinje from 1720 that graced the cover of *Orgle na Slovenskem*, and renowned positive from Strmca (in the municipality of Laško) from mid-17th century, acknowledged as one of the oldest preserved and still usable instruments in our land. Archival documents speak of facts, events, however, speak of decisions which have short-term or long-term consequences. For the circumstances during the First World

War, it is understandable that decisions proved to be very difficult. Regarding the heritage, a distinction must be drawn between the situation at the front and the circumstances in the hinterland at the time. This contribution primarily covers hinterland. Authorities definitely had data on organs. It seems that emotional charge was in some cases stronger than proper and informed judgment and decisions that were then offered by military laws. The consequences are still being felt today. Although we do not expect a war, similar crises can arise from other reasons. Qualitative data and good and coordinated strategy with pre-established and clearly defined priorities are essential for accountable decision-making.